

УДК 343.2

Є. С. Гнатенко, викладач кафедри спеціально-правових дисциплін Відокремленого структурного підрозділу “Нікопольський факультет Національного університету “Одеська юридична академія”

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Розглядаються питання, що стосуються проблематики співвідношення звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання і звільнення від кримінального переслідування.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; звільнення від кримінальної відповідальності; звільнення від кримінального покарання.

Рассматриваются вопросы, касающиеся проблематики соотношения освобождения от уголовной ответственности и освобождения от наказания и освобождения от уголовного преследования.

Ключевые слова: уголовная ответственность; освобождение от уголовной ответственности; освобождение от уголовного наказания.

Questions that touch the range of correlation's problems of release from criminal responsibility and release from punishment and release from criminal pursuit are examined.

Key words: criminal liability; exemption from criminal liability; exemption from criminal punishment.

Постановка проблеми. Потреба соціального вираження і формального закріплення підстав звільнення від кримінальної відповідальності, усунення караності особи за вчинений злочин була усвідомлена досить давно. У вітчизняній історії ми спостерігаємо прояв цього в період утворення та становлення Київської Русі. У сучасних умовах боротьби зі злочинністю законодавець виходить з того, що виконанню завдань кримінально-правової охорони суспільства сприяє не тільки застосування суворих примусових заходів, але й у ряді випадків повна відмова від кримінальної відповідальності [1, 118].

Як відомо, кримінальна відповідальність поєднана з засудженням особи, що скоїла злочин, судом від імені держави і полягає в застосуванні до неї передбачених кримінальним законом примусових заходів (покарання). Завдання охорони суспільства від злочинних зазіхань може бути виконано тільки за неухильного застосування судом покарань до осіб, винних у їх скоєнні. Однак соціальний досвід підказує, що можуть скластися такі умови, коли для реалізації завдань кримінального законодавства і досягнення цілей покарання зовсім не потрібно, щоб кожна особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, зазнала передбачених законом негативних наслідків своєї поведінки [2, 51–53]. Крім того, існує потреба виявити певну поблажливість до тих або інших правопорушників і, керуючись принципом гуманізму та економії репресії, передбачити в нормах кримінального закону можливість не тільки дострокового звільнення їх від покарання, але й у цілому від кримінальної відповідальності.

© Є. С. Гнатенко, 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою дослідження цього питання є праці таких провідних науковців, як В. Песлякас, В. Іваніна, Х. Алікперов, С. Келіна, Л. Головка та ін. Звільнення від кримінальної відповідальності найбільш докладно дослідив Ю. Баулін, значний внесок також зробили Ш. Давлатов, Г. Усатий, О. Ямкова, П. Матишевський, М. Мельник, М. Хавронюк та ін.

Мета статті – окреслення та обґрунтування кримінально-правових засад поняття “звільнення від кримінальної відповідальності” у зв’язку з його неоднозначністю через те, що в більшості випадків його розглядають як поблажливе зважання держави на позитивну посткримінальну поведінку особи, що робить недоцільним установаження обвинувального вироку та засудження особи, яка скоїла злочин.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасної кримінально-правової думки, практика кримінального законотворення та застосування кримінального закону переконують: наявна двоєдина тенденція у протидії злочинності. Перша з них виходить із класичної залежності між злочином і покаранням. Це стосується, перш за все, вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів. Навряд чи людство здатне нині запровадити іншу реакцію на вчинення таких злочинів, як застосування до винних кримінального покарання. Друга ж тенденція полягає у певному відході від позиції класичної школи щодо тісного зв’язку злочину та його правового наслідку – покарання. У разі вчинення нетяжких злочинів та злочинів середньої тяжкості суспільство нерідко зацікавлене врегулювати конфлікт, що виник, іншим шляхом, ніж застосування покарання.

Таким чином, звільнення від кримінальної відповідальності можна визначити як відмову держави в особі органів, що здійснюють боротьбу зі злочинністю, від осуду (засудження) особи, що скоїла суспільно небезпечне діяння, і застосування до неї передбачених кримінальним законом примусових заходів кримінального характеру (покарання). Реально така відмова полягає у винесенні судом рішення про закриття кримінального провадження, що спричиняє припинення кримінально-правових відносин. Чинне кримінальне законодавство в розділі IX Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК) передбачає низку норм, що стосуються звільнення від кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності можливе до її реального настання, тобто до винесення судом вироку стосовно особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Тому звільнення від кримінальної відповідальності означає й повне звільнення від можливого покарання. Відповідно до закону звільнення (відмова) від кримінальної відповідальності може мати місце тільки тоді, коли є всі необхідні передумови для притягнення особи до кримінальної відповідальності, тобто у її вчинку містяться всі ознаки конкретного складу злочину. Отже, якщо в діянні особи не встановлено наявності складу злочину (підстави кримінальної відповідальності), то така особа не підлягає кримінальній відповідальності, а не звільняється від неї. Так само не може йтися про звільнення від кримінальної відповідальності особи, що скоїла явно малозначне діяння (ч. 2 ст. 11 КК), особи, що добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця (ст. 17 КК), правомірно заподіяла шкоду нападникові при необхідній обороні (ст. 36 КК) або діяла в стані крайньої необхідності (ст. 37 КК), а також особи, що допустили невинне заподіяння шкоди (казус). У всіх цих випадках учинене взагалі не розглядається як протиправне діяння, тому тут і відсутня підстава кримінальної відповідальності.

Зі звільненням від кримінальної відповідальності не слід поєднувати припинення кримінального провадження за недоведеності участі особи в скоєнні злочину, бо в даному випадку недоведеність винності особи означає, що вона невинна в інкримінованому їй діянні. Звільнити ж від кримінальної відповідальності, як уже зазначено, можна тільки особу, в діях якої встановлено склад конкретного злочину, тобто вина цієї особи. Саме тому подібні звільнення від кримінальної відповідальності іменують звільненням за нереабілітуючими підставами. Навпаки, реабілітуючими підставами для припинення кримінального провадження є відсутність події злочину, відсутність у діянні складу злочину.

Не слід також ототожнювати з її припиненням звільнення від кримінальної відповідальності [3, 119]. Кримінальна відповідальність припиняється при настанні таких незалежних від суду обставин, що унеможливають реалізацію кримінально-правових санкцій (наприклад, смерть винного, його психічне захворювання, скасування кримінально-правової заборони – декриміналізація). Звільнення від кримінальної відповідальності може відбутися тільки в тих випадках, коли, на думку правоохоронних органів, немає необхідності піддавати винну особу покаранню, тому що мета може бути досягнута без реального застосування покарання – некримінально-правовими засобами.

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності виник із прийняттям КК УРСР 1961 р., коли був зроблений явно не виправданий нахил у бік використання в боротьбі зі злочинністю некримінально-правових засобів. Іншою передумовою становлення і розвитку цього інституту, що включає в себе використання заходів суспільного впливу, в чинному кримінальному законодавстві є те, що значна частина передбачених ним злочинів належить до категорії злочинів, які не становлять великої суспільної небезпеки і, таким чином, межують з адміністративними й іншими правопорушеннями [4, 142]. З урахуванням цього застосування замість кримінальної відповідальності заходів суспільного впливу нерідко цілком виправдане. Особливо це стосується норм про звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх правопорушників. З урахуванням соціально-психологічних особливостей підлітків, що вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, якщо цей злочин не становить великої суспільної небезпеки, а виправлення винного можливо некримінально-правовими засобами (без покарання), цілком виправдане звільнення від кримінальної відповідальності і передача матеріалів справи в комісію у справах неповнолітніх.

Очевидна специфічність інституту звільнення від кримінальної відповідальності викликає чимало суперечок, присвячених його юридичній природі. Зокрема, цілком обґрунтовано порушується питання про неконституційність нинішнього змісту цього кримінально-правового інституту [5, 41]. Йдеться про те, що положення кримінального закону про звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням заходів адміністративного примусу або суспільного впливу не відповідають презумпції невинуватості, тому що дозволяють визнати особу винною у вчиненні злочину без винесення обвинувального вироку судом. Водночас відповідно до загальноприйнятих положень міжнародного права (наприклад, ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 р.) і Конституції України кожна людина, звинувачувана у вчиненні злочину, вважається невинною доти, поки її винність не буде встановлена шляхом відкритого судового розгляду, коли забезпечуються всі можливості для її захисту.

У зв'язку з цим доречно нагадати, що Комітет Конституційного нагляду СРСР у своєму висновку від 13 вересня 1990 р. зазначив: така невідповідність має бути усунута в процесі відновлення кримінального і кримінально-процесуального законодавства. У принципі з цим слід погодитися.

Однак потрібно врахувати важливу обставину: припинення кримінальної справи за nereабілітуючих підстав, про які мовиться, можливе тільки за згодою особи, притягнутої до кримінальної відповідальності. Лише при звільненні від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки (ч. 1 ст. 50 КК) така згода не потрібна.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Внаслідок усього вищезазначеного можемо констатувати таке.

1. Вважаємо, що звільнення від кримінальної відповідальності є різновидом процесу диференціації та індивідуалізації відповідальності, оскільки власне звільнення від кримінальної відповідальності, як правило, не звільняє особу від обов'язку відшкодувати заподіяну злочинною шкодою, дотримуватися певної позитивної поведінки, а також не звільняє від застосування інших примусових заходів, що відповідають суспільній небезпеці особи, яка вчинила передбачене кримінальним законом діяння [6, 10–15].

2. Прогноз щодо розвитку українського кримінального законодавства про підстави звільнення від кримінальної відповідальності можна дати такий: єдиним обґрунтуванням такого звільнення і поділу його на підставах звільнення від відповідальності мають бути, по-перше, характеристика особи, її докримінальної і посткримінальної поведінки; по-друге, характеристика вчиненого нею діяння.

3. Подальший законодавчий розвиток основ звільнення від кримінальної відповідальності вбачається в розширенні кола відповідних норм (окрім вже існуючих) і одночасно в суворій диференціації осіб, що претендують на таке звільнення, залежно від їх позитивної докримінальної і посткримінальної поведінки; в якісному вдосконалюванні даних основ – наданні їм умовного характеру, встановленні розгалуженої системи обов'язків і обмежень, що регламентуються сучасним законодавством.

Література

1. Сверчков В. В. Основания освобождения от уголовной ответственности (наказания) в системе отечественного законодательства / В. В. Сверчков // Правоведение. – 2003. – № 5.
2. Михайленко О. Удосконалення системи підстав і порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності / О. Михайленко // Вісник прокуратури. – 2003. – № 2.
3. Коробов П. В. Момент прекращения уголовной ответственности / П. В. Коробов // Правоведение. – 2001. – № 3.
4. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004.
5. Головки Л. В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования: соотношение понятий / Л. В. Головки // Государство и право. – 2000. – № 6.
6. Антонов К. В. Особливості застосування системи кримінальних покарань до неповнолітніх / К. В. Антонов, Ш. Б. Давлатов // Збірник наук. праць Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС. – 2011. – С. 10–15.